

Budování velkých vodních děl v kontextu idejí a ideologií

SIXTUS BOLOM-KOTARI, MILENA FOREJTŇÍKOVÁ

Klíčová slova: vodní díla – přehrady – ideologie – české země

SOUHRN

Příspěvek se zabývá některými aspekty vztahu člověka a vody na příkladu velkých vodních děl v českých zemích. Na tomto vztahu můžeme představit principy praktického fungování idejí a ideologií včetně náboženství. Nejde zdaleka jen o „pohanské“ kultury, směřující přímo k uctívání vody jako živé bytosti. Také křesťanství podstatně ovlivnilo rámeček, v němž se vodní hospodářství po celá staletí pohybovalo, a zároveň nové ideje v souvislosti s osvícenstvím a průmyslovou revolucí během 18. a 19. století. Klíčovou částí příspěvku je téma budování velkých vodních děl ve 20. století, intenzivní zvláště v jeho druhé polovině. Zmíněny jsou rovněž politické, ideologické a přírodní změny, které se v počátku 21. století promítají do vztahu člověka k vodním zdrojům a k možnostem jejich ovlivňování.

Moto: „...Kaplíčky na mezích, rostlinné motivy stavitelů katedrál, barokní sepětí přírody a staveb ukazují, že až do 19. století byla příroda stále ještě posvátná, byt jako zrcadlo Boží. Pak došlo k výraznému rozdílu mezi duchem a hmotou. Příroda se postupně stávala brzdou pokroku. Teprve v poslední době se postupně rozpomínáme na to, že posvěcení krajiny je vlastně jejím polidštěním.“ [1].

ÚVOD

Ministerstvo kultury a Národní památkový ústav se v rámci své činnosti zaměřují na ochranu technických památek mnoha typů. Tento příspěvek informuje o spolupráci specialistů různých oborů a některých potížích tímto vzniklých při pracích na projektu „Historické vodohospodářské objekty, jejich hodnota, funkce a význam pro současnou dobu“ řešeném v programu ČR NAKI II (kód projektu DG18P02OVV019). Zpracování příspěvku je výsledkem dialogu historika a památkáře na jedné straně a technického vodohospodářského pohledu na straně druhé. Věříme, že vzájemné poznání a pochopení obou postojů přispěje k výměně zkušeností a pestřejšímu obrazu světa a lidského společenství. Jde o podnět k další diskuzi a zamyšlení, pokoušející se pojmenovat jednotlivé aspekty širších vztahů s vědomím rezignace na vystižení fenoménu v jeho úplnosti nebo obecné platnosti. Možné konfliktní linie jsou na jedné straně spojovány s otázkou míry služebnosti techniky a technologie manipulované mocí a ideologií, na straně druhé je poukazováno na účelnost, přínosnost a vložené technické dovednosti.

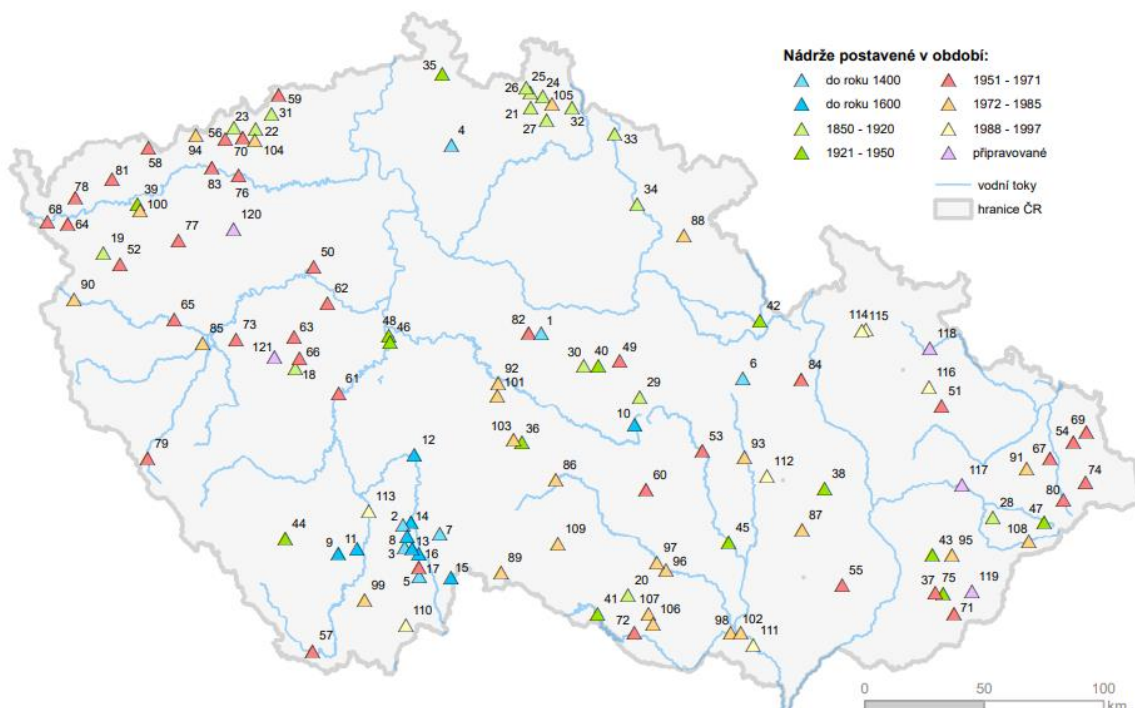
Dějiny vztahů člověka a vody zahrnují reakce různých kultur a civilizací na náhle působící proměny přírodních podmínek, např. v podobě dramatických povodní, ale i na dlouhodobé procesy, jako jsou změny srážkové činnosti nebo teplot. Vodní hospodářství a jeho vývoj není jen specifickým fenoménem, zrcadlí také dobové ideje a ideologie, k nimž náleží i náboženství. Zaměříme-li se na kořeny a důsledky technokratického přístupu k vodnímu hospodářství spojené s liniovými regulacemi toků, stavbou přehrad a umělých vodních cest, lze jeho ideovou inspiraci ukotvit v idejích osvícenství, kdy došlo téměř ke zbožštění rozumu. Od druhé poloviny 18. století lidé postupně přijímali předtím nesamozřejmá racionální kritéria (změřit, zvážit, spočítat, ideálně odborníky dané specializace) jako rozhodující ve vztahu ke světu kolem nich. V podobě „víry ve vědu“ tento postoj převládl a přetrvává do současnosti. Stále více se však ukazují limity takového uvažování, neboť lidský rozum je pouze jednou z mnoha forem poznávání skutečnosti, nikoli jedinou možnou.

Významné vodní stavby byly ovšem budovány i s vírou člověka ve vlastní schopnosti a podporu bohů. Tato víra vedla k hledání možností, jak vylepšit přírodní podmínky, aby krajina či země uživila větší

množství obyvatel při pohodlnějším a bezpečnějším způsobu života, a zajistila tak prosperitu ať už místní komunity, nebo širšího společenství.

Ze staveb vodního hospodářství v symbolickém společensko-historickém kontextu jsme vybrali jako téma příspěvku budování velkých vodních ploch od středověku do současnosti. Ve výše uvedeném projektu je téma přehrad nejvíce rozpracované, u tohoto typu vodních staveb jsme začínali sladovat spolupráci různých oborů, včetně vyjasňování základní terminologie, a nejvíce jsme pocítovali vzájemně odlišné postoje i přístupy k hodnocení významnosti jednotlivých staveb.

V následující mapě na *obr. 1* jsou barevně rozlišena vybraná vodní díla podle doby vzniku. V průběhu času některá zanikla, případně i celé rybniční soustavy, a do dalšího přehledu a úvah byla zahrnuta ta, která slouží dodnes.

Obr. 1. Mapa ČR, lokalizace velkých vodních staveb – rozlišení podle doby vzniku

Fig. 1. Map of the Czech Republic, location of large water structures – distinction according to the time of construction

1 Velký rybník, 2 Bošilecký, 3 Dvořiště, 4 Máchovo jezero, 5 Opatovický, 6 Hvězda, 7 Velká Holná, 8 Zábřatský, 9 Dehtář, 10 Velké Dářko, 11 Bezdrev, 12 Jordán, 13 Velký Tisý, 14 Horusický rybník, 15 Staňkovský rybník, 16 Svět, 17 Rožmberk, 18 Pilská, 19 Mariánské Lázně, 20 Jevišovice, 21 Harcov, 22 Jezeří, 23 Kamenička, 24 Bedřichov, 25 Fojtka, 26 Mlýnice, 27 Mšeno, 28 Bystřička, 29 Hamry, 30 Pařížov, 31 Janov, 32 Souš, 33 Labská, 34 Les Království, 35 Chřibská, 36 Sedlice, 37 Luhačovice, 38 Plumlov, 39 Březová, 40 Seč, 41 Vranov, 42 Pastviny, 43 Fryšták, 44 Husinec, 45 Brno (Kníničky), 46 Slapy, 47 Horní Bečva, 48 Štěchovice, 49 Křižanovice, 50 Klíčava, 51 Kružberk, 52 Podhora, 53 Vír, 54 Žermanice, 55 Koryčany, 56 Krímov, 57 Lipno, 58 Myslívny, 59 Fláje, 60 Mostiště, 61 Orlík, 62 Suchomasty, 63 Zászkalská, 64 Jesenice, 65 Hracholusky, 66 Obecnice, 67 Olešná, 68 Skalka, 69 Těrlicko, 70 Jirkov, 71 Bojkovice, 72 Znojmo, 73 Klabava, 74 Morávka, 75 Ludkovice, 76 Nechanice, 77 Žlutice, 78 Horka, 79 Nýrsko, 80 Šance, 81 Tatrovce, 82 Vrchlice, 83 Kadaň, 84 Nemilka, 85 České Údolí, 86 Hubenov, 87 Opatovice, 88 Rozkoš, 89 Landštejn, 90 Lučina,

91 Větrkovice, 92 Želivka (Švihov), 93 Letovice, 94 Přísečnice, 95 Slušovice, 96 Mohelno, 97 Dalešice, 98 Nové Mlýny (horní), 99 Římov, 100 Stanovice, 101 Němčice, 102 Nové Mlýny (střední), 103 Trnávka, 104 Újezd, 105 Josefův Důl, 106 Těšetice, 107 Výrovce, 108 Karolinka, 109 Nová Říše, 110 Humenice, 111 Nové Mlýny (dolní), 112 Boskovice, 113 Hněvkovice, 114 Dlouhé Stráně (dolní nádrž), 115 Dlouhé Stráně (horní nádrž), 116 Slezská Harta, 117 Skalička, 118 Nové Heřminovy, 119 Vlachovice, 120 Kryry, 121 Amerika

Již z tohoto obrázku jsou zřejmá soustředění většího počtu nádrží v určitém období v některých povodích, případně celoplošné rozložení přehrad z období druhé poloviny 20. Století.

Středověk a raný novověk

Středověk a raný novověk akcentuje otázku náboženství ve vztahu k zániku velkých antických měřítek a počátkům nové globalizace. Pro vznik středověké civilizace je zásadní kontinent Evropa, která se stává namísto Středomoří těžištěm politického, ekonomického a kulturního dění. Spolu s „ochlazením“ souvisejícím s přesunem společenských center na sever formuje více než tisícileté období středověku křesťanské náboženství vztahující se mimo hmotný svět. Obojí se projevuje ve svržení antického kultu lidského těla. To přestává být obdivováno jako zdroj krásy a radosti, namísto toho je tabuizováno coby hříšné lákadlo pekla. Náboženská askeze se významně podílela na změně konfigurace evropské kultury po pádu Římské říše [2]. Tento přechod od antiky do křesťanského středověkého světa nebyl překotný, šlo o proces trvající až několik století, jak popisuje ve svých pracích Jarmila Bednaříková, např. [3], a i křesťanství se k původně barbarským národům dostalo prostřednictvím Říma. Globální perspektivu nabízí [4].

Spolu s přístupem k lidskému tělu křesťanství změnilo také pohled na vodu. Očišťující voda měla symbolicky významné, rozsahem však nepatrné místo ve křtitelnicích křesťanských kostelů, zatímco římské vodovody a lázně dávno zničili Gótové, Langobardi a Vandalové. Pro běžné užívání vody stačily většinou obyvatel namísto výstavných vodovodů studny, řeky a potoky. „Hříšný“ čas trávený v lázni měl náležet modlitbě a práci. Přestože pokusy zcela vymýt společné koupání nahých mužů a žen ve středověké Evropě neuspěly, význam osobní tělesné hygieny většinou upadl. A tak když čas od času přicházela epidemie nějaké choroby, byla ve středověku považována za „trest Boží za hříchy“. Při morových epidemiích takto umírala zhruba jedna třetina populace [5], přičemž morem byly nazývány i jiné nakažlivé choroby, které měly takto plošný dopad. V případě vodou přenášených chorob např. cholera.

Technické dovednosti v historických dobách středověku máme často tendenci podceňovat z pohledu současných technologických možností a z toho plynoucího pocitu nadřazenosti nad minulostí. Naplánování a zaměření i několikakilometrové trasy v minimálním sklonu bez optického nivelačního stroje můžeme však stále obdivovat jako malý technický zázrak. Přitom to byla nezbytná dovednost pro stavbu napájecích kanálů rybníčních soustav nebo pro převody vody v hornaté krajině z jednoho povodí do druhého (Schwarzenberský kanál, Blatenský příkop apod.). Zadavatel stavby měl tehdy jen hrubou představu, jak by měl výsledek vypadat, ale o technické podrobnosti, jak bude cíle dosaženo, se nezajímal. Důvodem je také ideový/ideologický přístup v těchto dávnějších dobách, kdy v kronikách a jiných zachovaných materiálech není zdůrazňována intelektuální zdatnost samotného stavitele, nýbrž jeho spojení s vnějšími okolnostmi či přímo závislost na nich. Třeba že se tak stalo „s Boží pomocí...“, nebo naopak v lidovém podání „upsal se Peklu...“ Křesťanství zároveň limitovalo touhu člověka „vyrovnat se Bohu“ symbolizovanou biblickým příběhem o stavbě Babylonské věže, postavené ke slávě člověka, a nikoli Boha. Teprve osvícenství se všemi důsledky popřelo křesťanský strach z Božího trestu, pokud člověk přesáhne svá měřítka.

S renesancí a zámořskými objevy se kyvadlo dějin překlátilo na cestu globalizace a návratu k antickému dědictví. Příkladem obratu od lokálních středověkých měřítek k širším ambicím zůstává i české

rybníkářství, jehož zlatá éra v 16. století se kryje s rozkvětem české renesance. Nejznámější český rybníkář Jakub Krčín z Jelčan a Sedlčan (1535–1604) působil ve službách renesančního velmože Viléma z Rožmberka, ale též legendárního císaře Rudolfa II. Rybníkáři usilovali o vytvoření celého systému vodního hospodářství v krajině. Na rozdíl od středověké minulosti jim nebránily překážky rozdrobené pozemkové držby, kdy se o jednu vesnici dělilo i několik majitelů. Na počátku raného novověku disponovala vrstva nejbohatších šlechticů stabilizovaným rozsáhlým majetkem územně ucelených panství, kde existoval prostor pro realizaci ambiciózních záměrů v podobě velkých vodních děl. Není proto divu, že rybníkářství v českých zemích 16. století bylo až na ojedinělé výjimky záležitostí šlechtického podnikání [6].

Osvícenství a jeho dědictví ve 20. století

Zdání nadvlády nad přírodou, kterému lidé uvěřili na základě proměny světa za průmyslové revoluce, se projevovalo vírou v budoucnost, v nekonečný růst a pokrok. Dokladem zůstávají plány na stavbu řady velkých vodních děl. Pozdější důvěra v rozumové řešení všech problémů lidstva navazuje na tradice tkvící svými kořeny v osvícenství. Ve 20. století náležely tyto tradice k oporám moderního technokratického myšlení na Východě i na Západě. S tím je nerozlučně spjato jak úsilí o rozumové překonání mýtů a svazujících hierarchií včetně náboženství, tak i radikální racionalistické prostorové přeformování životního prostředí, v němž mají řádní občané žít. Typická je důvěra v hodnoty, které se dají exaktně spočítat a s jejichž trajektoriemi směrem do budoucnosti je možno pracovat podobně, jako pracují fyzikové se zákony gravitace či zachování hmoty. Učení o osvobozující moci lidské racionality však již ve svých základech skrývá potenciál nové totality – ztotožnění obrazu vědeckého, matematizovaného světa (jenž může být maximálně pouhou výsečí reality) s realitou přítomného okamžiku. Tato víra ve vědu podobně jako další ideologie nepřipouští alternativu, resp. ji odsouvá do iracionálních, a tedy „nevědeckých“ kategorií.

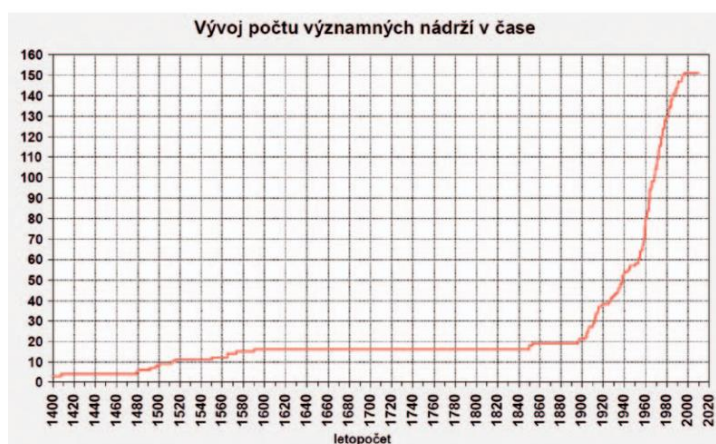
Režimy státního socialismu realizovaly ve druhé polovině 20. století osvícenskou verzi modernity. Dědictví osvícenského absolutismu konce 18. století (podstatná v tomto směru byla středoevropská zkušenost s vládou císaře Josefa II. a jeho „revoluce shora“) transformovalo do „pečovatelské diktatury“ – komplexní a zároveň výrazně autoritativní péče o občany, z níž není možné se žádným legálním způsobem vymanit [7].

Sociální inženýrství s úsilím o povznesení životních podmínek všech obyvatel bez rozdílu, bez ohledu na to, zda dotyční obyvatelé o takové povznesení stojí či ho odmítají, se odrazilo mimo jiné v masivní výstavbě přehrad. Této aktivitě předcházelo půlstoletí budování novodobých přehrad v českých zemích, vyvolané intenzifikací průmyslové výroby od přelomu 19. a 20. století. Až do poloviny 20. století však vznikaly vodohospodářské stavby a vodohospodářská infrastruktura „zespodu“, z potřeb obcí, lokálního zemědělství, na popud průmyslových podniků či protipovodňové ochrany konkrétního území. Zakládala se lokální i nadregionální vodní družstva (první na Čáslavsku roku 1882), která v letech 1890–1939 sehrála ve zlepšování vodních poměrů klíčovou roli [8].

V prvních desetiletích, na konci 19. a začátku 20. století výstavba přehrad probíhala ve znamení úsilí o harmonickou integraci tohoto výrazného prvku do krajiny, komponované člověkem po staletí dle lidských měřítek. Stavby jsou přirozeně členité (zdobné) s použitím tradičních materiálů (kámen, pálené tašky). Typická je v tomto směru přehrada Les Království (1910–1920), charakterizovaná jako pohádková stavba, jejíž účel je ryze praktický. Podobné úsilí o integraci těchto vodních děl probíhalo na úrovni lidských vztahů. Obyvatelé jednotlivých lokalit mívali prostor si na myšlenku proměny svého prostředí zvyknout, případně výstavbu vodních děl s jejich výhodami přímo aktivně požadovali, byť situace byla zpravidla mnohznačnější, než jak ji popisovali levicoví spisovatelé. Marie Majerová v románu *Přehrada* [9] ironizovala popisem boje o zbožštěné vodní dílo starý pomalý byrokratický systém v kontrastu s ideálem „revoluce shora“, diktatury civilizace vědecko-technického pokroku:

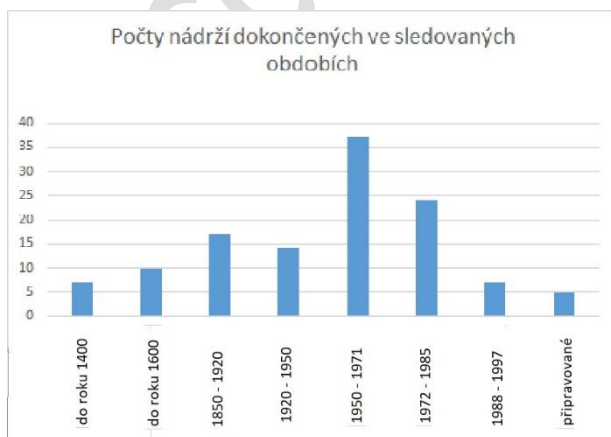
„Zajisté, všechno nasvědčuje tomu, že se to stane. Ale Božena stále ještě nevěří. Kolikrát již selhaly plány a kolik slibů bylo proneseno do větru! V dobách pro ni historických, za dědečkovy vlády nad Cholínem, žádala prý obec pražská ve Vídni u příslušných úřadů rakouské monarchie o povolení, aby mohla stavět jez v místech, kde nyní stojí obrovská přehrada. A vlastně byl celý její život i život jejich rodu souběžný s bojem o přehradu. Stále se o ní doma mluvilo, toužebně i nenávislně. [...] Zástupci politických stran si zabezpečovali přízeň lidu svůdnými hesly, tlustými doutníky a cukrлаты. [...] A zase dlouhá léta se nic nedělo. Ledaže starostové ze středního Povltaví sepsali memorandum, anebo zemědělstí zástupci z kraje si dojeli na svého senátora. [...] Postupem let byla konečně postavena silnice podle vody, po delší přestávce přípojka dráhy a pak, když už nikdo nevěřil, že se stavba uskuteční, byl uzákoněn vodocestný fond.“

V rámci masivního hospodářského oživení po skončení druhé světové války se dá mluvit o zlatém věku výstavby přehrad na obou stranách železné opony, ale i mimo tzv. vyspělý svět. V případě Československa pak platí, že nejvíce přehrad bylo vybudováno ve druhé polovině 20. století, ovšem často na místech vyhledaných a doporučených již v době kolem roku 1900. Převzatý graf na obr. 2 to názorně dokládá. Na obr. 3 jsou pak počty vybudovaných přehrad znázorněny podle stejných období jako v mapě na obr. 1.

Obr. 2. Graf – vývoj budování přehrad v českých zemích (převzato z: [21])

Fig. 2. Development of dam construction in Czech lands (taken from: [21])

Obr. 3. Počty vybudovaných nádrží podle sledovaných období

Fig. 3. Numbers of constructed reservoirs according to monitored periods

Politické změny v Československu po roce 1948 zahájily etapu plánovitě, nejednou násilně „od stolu“ vnucené výstavby velkých vodohospodářských děl. Autoritativní povaha režimu umožňovala, aby byl oproti předchozímu období složitých diskuzí, otálení a ohledů na soukromé vlastnictví uveden poměrně snadno – doslova škrtem pera – do chodu celý realizační systém, materiál, stroje, pracovní síly. Spisovatelé jako Zdeněk Pluhař, jenž pracoval jako jeden ze stavbyvedoucích Vírské přehrady, vycházeli vstříc potřebě změnit podobně radikálně také vzorce myšlení v hlavách lidí. V Pluhařově románu *Modré údolí* [10] nevystupuje kouzelné údolí Svatky ani příběh konkrétní stavby. Schematické charakteristiky postav a prostředí, jakož i vývoj událostí směřující k vítězství budovatelů nad přírodou, jsou plně podřízeny ideologickému zadání:

„Soudruzi, teď už nepracujeme pro zisk něčí kapsy, teď stavíme pro sebe. Přehrada je naše, tak jako všechno v tomto státě...“ Na zničení svých domů si obyvatelé zatopené vesnice ani nevzpomenou, protože přehrada – a důvěra ve vládnoucí systém – je osvobodí od strachu z budoucnosti. *„Vždyť se zbavíte toho věčného strachu. Sama dobře víš, co jsou povodně v našem údolí, jaká to bývá hrůza, když se dá do pohybu ledová zácpa. Zeptej se táty, Julko, kolikrát tu lidé přišli o střechu nad hlavou, o celý majetek, kolik lidí tu za povodní i zahynulo. [...] První hvězda se už dávno rozsvítila na fialovém nebi, velká a zářivá.“*

Pramáno záleželo na postoji místních obyvatel, na přírodě, krajinné harmonii, ba ani na širší ekonomické logice takové výstavby. Překážky nové výstavbě v podobě vlastnických vztahů, místních sociálních vazeb, veřejného mínění a vlastně čehokoli šlo poměrně snadno zdolat poukazem, že ta která budovatelská akce je nepostradatelnou součástí „socialistické péče o občany“ a nemá alternativu. Kvůli budování vodních nádrží zaniklo v průběhu 20. století přes 100 vesnic [11, 12]. Dědictví jednostranného pojetí a přesvědčení o jednoznačném přínosu výstavby velkých vodních děl zanechalo v krajině i ve společnosti řadu problémů, které zůstávají dodnes nedořešeny [13–15].

Z pohledu vodohospodáře se toto období ovšem jeví poněkud jinak. V poválečném Československu bylo potřeba obnovit a dobudovat základní infrastrukturu i průmysl.

Státní vodohospodářský plán republiky (dále SVP) [16] zpracovaný i na poznatcích a zkušenostech z předválečného Československa v letech 1949–1953 se tak stal prvním soustavným přehledem možností využití vodního bohatství státu. Byl směrným plánem pro vodohospodářská opatření všech odvětví národního hospodářství i pro územní plánování, na základě podrobného místního průzkumu umožňoval využití vodních zdrojů v jednotlivých povodích. Dal podnět k soustavnému sledování a vyhodnocování údajů o přírodních podmínkách ovlivňujících vodní zdroje a hospodaření s vodou, což vedlo k jeho průběžné aktualizaci a doplňování. Zpracoval problematiku zásobování pitnou vodou, prosazoval komplexní a víceúčelové využívání vodních zdrojů, přechod od místních vodovodů ke skupinovým a oblastním vodovodním sítím. Řešil protipovodňové úpravy a odtokové poměry celých oblastí. Byl závazným dokumentem, který mimo jiné umožnil vznik takového množství přehrad v krátkém čase.

Jedním ze současných dokumentů navazujících na SVP v tématu přehrad je Generel [17], jímž se v územním plánování chrání lokality, které by v budoucnu mohly být využity pro stavbu přehrad v případě postupujících klimatických změn.

Období po roce 1990

Tak jako v dřívějších dobách, neprojevují se změny v idejích a jejich praktických dopadech ze dne na den. Již před listopadem 1989 byly postoje k ekologickým otázkám využívány k politickým a ideologickým bojům, změny poměrů doznávaly i v dalších letech. Některé velké vodní stavby byly v těchto přelomových letech na čas pozastaveny a diskutovalo se o jejich účelnosti. V jiných případech

došlo k zakonzervování stavby již před rokem 1989 z důvodů spíše ekonomických, i když se ze strany autorit uvádělo přistoupení na diskuzi s ekologickými nevládními organizacemi. Nakonec však byly většinou dostavěny a dnes jsou přínosem jak pro energetické využití, tak k dalším vodohospodářským účelům – např. přečerpávací elektrárna Dlouhé stráně, vodní dílo Slezská Harta nebo i třetí Novomlýnská nádrž.

Politické a ideologické změny po roce 1990 vedly také k zavržení ekonomických nástrojů socialismu, jako je plánované národní hospodářství, a s tím bylo zavržováno i dlouhodobé plánování ve vodním hospodářství. Přírodní jevy jako povodně (např. 1997, 2002), přívalové srážky (průběžně) či dlouhodobé sucho (např. 2015–2017) ukazují, že ve vodním hospodářství je plánování nezbytné, aby se alespoň částečně vyrovnávaly negativní vlivy sociálního prostředí zaměřeného na okamžitý komerční nebo politický zisk. Také požadavky směrnic Evropské unie [18] (RS) a předpokládané klimatické změny vrátily „plánování v oblasti vod“ do popředí zájmu. Na rozdíl od doby SVP je nyní vyžadováno projednání těchto dokumentů s veřejností i samosprávou [19].

Pohled historika: Otázkou zůstává, jaký bude praktický dlouhodobý dopad těchto plánů na budoucí podobu vodního hospodářství v ČR.

Výmluvným příkladem vnuceného technokratického řešení je kaskáda tří přehradních nádrží na řece Dyji pod Pavlovskými vrchy na jihu Moravy. Vládní rozhodnutí z května 1971 o výstavbě Novomlýnské vodní nádrže bylo poslední tečkou za jakoukoli diskuzí o této otázce, jak svědčí věta z kroniky posléze zatopené obce Mušov: „Nebude se diskutovat, je to již hotová věc.“ Občané se dostali do pozice pouhých „pěšáků“ na pomyslné šachovnici [21, 22]. Nádrže byly postaveny, aby zamezily každoročním záplavám a zvýšily intenzitu zemědělské výroby. Výstavbu odůvodňovaly plány socialistického hospodářství na rozsáhlé systémy závlah zemědělské půdy, které byly po roce 1989 částečně opuštěny. Z pohledu ekologických aktivistů jde „o vodohospodářský paskvil“, kvůli němuž byly zničeny „nejcennější a nekrásnější lužní lesy u nás a možná i ve střední Evropě“ [23]. Jako memento ční nad hladinou uprostřed vod prostřední nádrže kostel sv. Linharta (*obr. 4*).

Obr. 4. Mušovský kostel měl být zbořen současně se zatopenou obcí. Jeho záchrana se podařila na poslední chvíli zásluhou skupiny studentů z katedry dějin umění na Filozofické fakultě, kteří objevili v kostele na nejstarší románské zdi pod nánosy novějších omítek fresky. Stav kostela v době prvního napouštění nádrže. (Foto: osobní archiv Irena Příbylová)

Fig. 4. The Mušovský church was to be demolished at the same time as the flooded village. It was saved at the last minute thanks to a group of students from the Department of Art History at the Faculty of Philosophy, who discovered a fresco on the oldest Romanesque wall in the church, under layers of newer plaster.

Vznik velkých vodních děl byl vždy podmíněn souhrou několika vlivů: technickými dovednostmi a přírodními podmínkami, záměry zadavatele a investora, ideologickým zázemím i obecným povědomím. Všechny tyto vlivy se v průběhu času vyvíjejí. Výstavba každého většího vodního díla je časově náročná a i během jejího budování se mohou tyto podmínky měnit jednotlivě nebo v různých kombinacích. Výstavba zděné přehrady **Bystřička** (*obr. 5*) spadá do období před 1. světovou válkou a je ukázkou, jak se v průběhu času mění účel a využití vodního díla. Výběr místa a velikost díla byly spojeny s prvotním účelem – zdroj vody pro plánovaný plavební kanál Dunaj-Odra. I když myšlenka tohoto průplavu nebyla dosud uskutečněna, vodní dílo za čas své existence mnohokrát pomohlo ve zvládnutí povodně [24]. Průběžně nádrž slouží hlavně k rekreačním účelům, operativně pak posloužila k urychlenému navýšení průtoků v Bečvě, a tím k naředění koncentrací toxických látek v době nedávné havárie.

Obr. 5. Vodní dílo Bystřička dokončené 1912, bezpečnostní přeliv
Fig. 5. Bystřička dam completed in 1912, safety spillway

Také připravované vodní dílo **Skalička** změnilo svůj hlavní účel a s ním i uvažované technické řešení již mnohokrát, aniž by zatím došlo k jeho realizaci. Původní záměr byl podobný jako u Bystřičky, v období socialismu se s nádrží uvažovalo pro potřeby chladicí vody pro plánovanou jadernou elektrárnu a po roce 1997 převládla protipovodňová funkce (projektováno jako suchá nádrž). Nyní v období déle trvajícího sucha opět převládá z vodohospodářského hlediska řešení jako trvalá vodní plocha.

Po 2. světové válce se sešla nově zaváděná ideologie s většinovým povědomím o nutnosti rychlé poválečné obnovy průmyslu, rozvoje energetiky a budování nové společnosti. Většina přehrad postavených v padesátých a šedesátých letech 20. století byla prezentována jako velké stavby socialismu a o jejich výstavbě se většinou nepolemizovalo. Později v dobách normalizace sedmdesátých a osmdesátých let již oficiálně propagované ideologii málokdo věřil a v obecném povědomí se stále více projevoval příklon k ekologickým otázkám. Záměr výstavby dalších přehrad se dostával čím dál více do střetu i s představami státní ochrany přírody. Začlenění vodního díla do krajiny v různých obdobích je možno porovnat na *obr. 6.* a *7.*

Obr. 6. Vodní dílo Orlík, betonová tížní hráz dokončená v roce 1960 (Foto: V. Macha, 2021)

Fig. 6. Orlík waterworks, a concrete gravity dam completed in 1960 (Photo: V. Macha, 2021)

Obr. 7. Vodní dílo Letovice, sypaná hráz dokončená v roce 1976. Stav v době oprav bezpečnostního přelivu v roce 2022 (Foto: M. Forejtníková)

Fig. 7. Letovice waterworks, an example of a bulk dam completed in 1976. At the time of the safety spillway repairs in 2022 (Photo: M. Forejtníková)

ZÁVĚR

Přes všechny rozdíly v přístupu různých oborů k problematice přehrad a celého vodního hospodářství se dá konstatovat, že na některých závěrech se shodujeme.

Ve středověku se hospodaření s vodou chápalo jako královský regál. Také v moderní době je voda považována za veřejný statek a je předmětem veřejného zájmu. Fragmentace společnosti počátku 21. století nenachází shodu s dřívějším technooptimismem, vírou v pokrok ani v hierarchickém řízení společnosti shora opřené o expertní stanoviska autorit. Ve 20. století vyzkoušená řešení výstavby velkých vodních děl se však uplatňují i nadále tam, kde zajištění potřeb vody do budoucna nemá jinou alternativu. Prosazování udržitelného využívání vodních zdrojů s preferencí jemnějších zásahů přináší harmonizační změny do krajiny, projevuje se tak snaha o návrat k přirozeným vodním poměrům. Tento trend promítají do nových řešení i projektanti vodohospodáři. Teprve čas ukáže, do jaké míry podobný obrat probíhá také v lidských myslích – obrat k obnově rovnováhy v nás samých.

Poděkování

Vznik tohoto příspěvku byl umožněn pracemi na projektu „*Historické vodohospodářské objekty, jejich hodnota, funkce a význam pro současnou dobu*“ řešeném v programu Ministerstva kultury ČR NAKI II (kód projektu DG18P02OVV019).

Literatura

1. CÍLEK, V. *Krajiny vnější a vnitřní*. Praha: Dokořán, 2005. ISBN: 80-7363-042-7.
2. SMITHOVÁ, V. *Dějiny čistoty a osobní hygieny*. Praha: Academia, 2011, s. 144.

3. BEDNAŘÍKOVÁ, J. Stěhování národů. Praha: Vyšehrad, 2013. ISBN: 978-80-7429-305-4.
4. TVEDT, T. *Water and Society. Changing Perspectives of Societal and Historical Development*. London: IB Tauris, 2021.
5. BERGDOLT, K. *Černá smrt v Evropě. Velký mor a konec středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002.
6. VOREL P. Zlatá doba českého rybníkářství. Vodní hospodářství v ekonomice 16. století. *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*. 2007, 29(8), s. 30–33; ČECHURA, J.: *Jakub Krčín z Jelčan*. Praha: Vyšehrad, 2020.
7. SPURNÝ, M. *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Praha: Karolinum, 2016.
8. PELÍŠEK, I. Vodní družstva na území České republiky: historie pro budoucnost. *Selská revue*. 2021, 3.
9. MAJEROVÁ, M. *Přehrada*. Brno: Host, 2010.
10. PLUHAŘ, Z. *Modré údolí*. Praha: Československý spisovatel, 1954.
11. HORÁČEK, M. *Za krásnější svět. Tradicionalismus v architektuře 20. a 21. století*. Brno: Barrister & Principal, 2013.
12. HÁJEK P. *Jde pevně kupředu naše zem. Krajina českých zemí v období socialismu 1948–1989*. Praha: Malá Skála, 2008.
13. OLŠÁKOVÁ, D., JANÁČ, J. *Kult jednoty: stalinský plán přetvoření přírody v Československu 1948–1964*. Praha: Academia, 2018.
14. ŠTANZEL, A. *Wasserträume und Wasserräume im Staatssozialismus. Ein umwelthistorischer Vergleich anhand der tschechoslowakischen und rumänischen Wasserwirtschaft 1948–1989*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2017; k dějinám technokratického vodohospodářského plánování
15. JANÁČ J. Hydrokraté a česká vodohospodářská mise ve 20. století (1930–1960). *Soudobé dějiny*. 2017, 24(1–2), s. 19–53.
16. SVP. *Státní vodohospodářský plán*. Praha, 1953
17. *Generel území chráněných pro akumulaci povrchových vod a základní zásady využití těchto území, aktualizované znění*. Praha: MŽP a MZe, 2020
18. SMĚRNICE 2000/60/ES EVROPSKÉHO PARLAMENTU A RADY ze dne 23. října 2000 ustavující rámec pro činnost Společenství v oblasti vodní politiky RS.
19. *Plánování v oblasti vod*. Dostupné z https://www.mzp.cz/cz/planovani_oblasti_vod
20. HORSKÝ, O. *Inženýrskogeologický průzkum pro přehrady*. E-kniha, 2015. ISBN: 978-80-87749-68-5.
21. KORDIOVSKÝ, E. (ed.). *Mušov 1276-2000*. Pasohlávky: Obec Pasohlávky, 2000.
22. MLEJNKOVÁ, H. a kol. *Zatopené kulturní a přírodní dědictví jižní Moravy*. Praha, Brno: VÚV TGM, 2016.
23. VLAŠÍN, M. V čem jsem se nejvíc mýlil: Semletá příroda na Nových Mlýnech, *Deník Referendum*. 2018. Dostupné z: <https://denikreferendum.cz/clanek/28082-v-cem-jsem-se-nejvic-mylil-semleta-priroda-na-novych-mlynech> [vid. 23. únor 2022]
24. <http://www.pmo.cz/cz/o-podniku/vodni-dila/bystricka/>

Autoři

PhDr. Sixtus Bolom-Kotari, Ph.D.¹

bolom-kotari@hiu.cas.cz

ORCID: 0000-0003-4574-6968

Ing. Milena Forejtníková²

milena.forejtnikova@vuv.cz

¹Historický ústav AV ČR, Praha

²Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka, Brno

THE CONSTRUCTION OF LARGE WATER WORKS IN THE CONTEXT OF IDEAS AND IDEOLOGIES

BOLOM-KOTARI, S.¹; FOREJTNÍKOVÁ, M.²

¹Institut of history of the Czech Academy of Sciences, Prague

²T. G. Masaryk Water Research Institute, Brno

Keywords: water works – dams – ideology – Czech lands

The study describes some aspects of the relationship between people and water using the example of large reservoir lakes in the Czech lands. Based on this relationship, we can present the principles of the practical impact of ideas and ideologies, including religion. It is not just about "pagan" cults, leading to the worship of water as a living being. Christianity also significantly influenced the framework in which water management moved throughout the centuries. He was rather influenced by new ideas in connection with the Enlightenment and the Industrial Revolution during the 18th and 19th centuries. A key part of the study is the topic of building large water works in the 20th century, particularly intensive in its second half. There are also mentioned political, ideological and natural changes, which in the beginning of the 21st century are reflected in man's relationship with water resources and the possibilities of influencing them.